

Katarzyna Laskowska
Białystok

Z badań nad przestępczością w Związku Radzieckim

Badanie przestępczości w Związku Radzieckim¹ jest dla współczesnego kryminologa niezwykle interesujące. Stanowi też poważne wyzwanie. Poznawanie zjawiska jest bowiem interesujące ze względu na to, że 70 lat państwa radzieckiego ukształtowało nie tylko swoisty ustrój polityczny i gospodarczy, ale i społeczny. Jego specyficzne cechy z pewnością wpłynęły na kształt i poziom przestępczości w tym kraju. Zatem omawianiu kryminogennej sytuacji w ZSRR musi towarzyszyć analiza wymienionych czynników ustrojowych, które w warunkach radzieckich były złożone, nieraz tragiczne i głęboko zakorzenione w poprzednim ustroju carskim. Poznawanie zjawiska jest też wyzwaniem ze względu na trudności w dostępie do opracowań naukowych na jego temat, do źródeł danych statystycznych ilustrujących problem. Niechęć, nie tylko ówczesnej władzy, ale i obecnej, do publikowania takich informacji, utrudnia dziś rzetelną i kompleksową analizę stanu przestępczości w Związku Radzieckim. Pomimo tych trudności uznano, że istotne jest, by z punktu widzenia współczesnej nauki, podjąć się próby zbadania i dokonania charakterystyki oraz oceny tego zjawiska.

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie procesu rozwoju przestępczości w ZSRR w aspekcie kryminologicznym i historycznym. Taki charakter publikacji uzasadnia analizę stanu, struktury, dynamiki oraz warunków rozwoju przestępczości i sposobów oddziaływania na nią od początku powstania Związku Radzieckiego w 1922 r. do jego upadku w 1991 r. Ze względu na różnorodne w tym czasie sposoby dokumentowania stanu przestępczości, systemy prowadzenia statystyk kryminalnych i brak jednolitych kryteriów do oceny zjawiska, do analizy wyodrębniono dwa długie okresy w dziejach państwa radzieckiego (złożone z kilku etapów) – 1922–1960 i 1961–1991. W pierwszym okresie podstawą do rozważań stały się dane statystyczne opisujące przestępczość wyłącznie poprzez liczby osób skazanych za przestępstwa, a od 1961 r. liczby przestępstw zarejestrowanych i współczynniki przestępczości (liczby przestępstw na 100 tys. ludności). Ze względu na trudności w dostępie do oficjalnych źródeł, badania były prowadzone w oparciu o uzyskane z opracowań naukowych dane statystyczne i publikacje kryminologiczne w tym zakresie.

1 Ze względu na analizę zjawiska w okresie funkcjonowania ZSRR jako państwa, w dalszych rozważaniach Autorka będzie używała nazwy ZSRR lub Związek Radziecki (bez określenia b. ZSRR lub b. Związek Radziecki).

Przyjęto tezę, że procesy kryminalizacji społeczeństwa, będące podstawą rozwoju przestępczości w ZSRR, pozostawały pod kontrolą państwa. Przeobrażenia zjawiska związane były z wieloma przemianami i nowymi etapami rozwoju państwa radzieckiego opartego na totalitarnym systemie zarządzania.

1. Przestępczość w ZSRR w latach 1922–1960

Na początku rozważań należy podkreślić, że korzenie przestępczości w Rosji sięgają wiele wieków wstecz. Wprawdzie dopiero od roku 1857² zaczęto tworzyć zbiory danych statystycznych obrazujące liczby skazanych za popełnienie przestępstw w Imperium Rosyjskim, ale zjawisko istniało znacznie wcześniej. Nie jest ono zatem związane wyłącznie z okresem Rewolucji Październikowej, skutkami wojny domowej, czy utworzeniem ZSRR. Przestępczość w Związku Radzieckim nie rozwijała się więc od punktu „zero”.

Przystępując do rozważań dotyczących przestępczości w Związku Radzieckim należy zauważyć, że władze współczesnej Rosji nie chcą poznać analizy stanu przestępczości w ZSRR. Taki wniosek można wysnuć z faktu posiadania opracowania przygotowanego w 1. połowie lat 70. XX w., a dotyczącego tej problematyki (głównie za lata 1917–1970), dokonanego przez pracowników Wszechzwiązkowego Instytutu Badania Przyczyn i Opracowania Sposobów Przeciwdziałania Przestępczości przy Prokuraturze Generalnej ZSRR pod kierunkiem prof. A. B. Sacharowa i A. S. Szliapocznikowa. Analiza ta przechowywana jest w archiwum Naukowo-Badawczego Instytutu Problemów Wzmocnienia Praworządności i Porządku Prawnego Prokuratury Generalnej Federacji Rosyjskiej jako dokument ściśle tajny³. Dlatego z powodu niemożności wykorzystania tego, z pewnością, cennego opracowania, współcześni rosyjscy kryminalodzy podejmują się trudu dokonania analizy przestępczości w ZSRR. Nie jest to zadanie łatwe, gdyż mimo stworzonego w 1922 r. systemu rejestracji liczby skazanych, część danych zawarta jest w zbiorach, przeglądach statystycznych dotyczących pracy organów wymiaru sprawiedliwości, opracowaniach Centralnego Urzędu Statystycznego oraz zbiorach Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR i RFSRR, z których wiele ma charakter niejawną⁴.

Poszukując materiałów do niniejszego opracowania Autorka dokonała przeglądu dostępnych w literaturze opracowań i danych statystycznych ilustrujących omawiany problem w latach 1922–1960. Na tej podstawie ustaliła, że wszyscy autorzy publikacji na ten temat w analizowanym okresie posługują się tabelami zawartymi w publikacjach W. W. Łuniejewa. One też stały się podstawą analiz tego artykułu.

Jak zaznacza W. W. Łuniejew, do przytoczonych danych należy podchodzić z dużą ostrożnością. Bowiem są one niekompletne, gdyż nie zawsze dotyczą całego obszaru ZSRR lub nie zawierają niektórych danych, np. liczb osób skazanych za przestępstwa

2 Taki rok podaje A. I. Dołgowa w swej publikacji *Charakteristika priestupnosti w Rossiji*, [w:] A. I. Dołgowa (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2007, s. 135, powołując się na *Wojenno-statisticeskij sbornik*, Wypusk IV, Sankt Petersburg 1871, s. 898.

3 O istnieniu w formie rękopisu tej niewykorzystanej analizy pisze A. I. Dołgowa, op. cit., s. 141.

4 Ibidem, s. 141.

Tabela 1. Liczba skazanych i współczynnik skazań w ZSRR w latach 1922–1960.

Rok	Liczba skazanych	Współczynnik skazań	Rok	Liczba skazanych	Współczynnik skazań
1922	1 089 503	800,5	1942	837 141	523,0
1923	1 193 135	860,2	1943	771 615	482,0
1924	1 905 900	1 353,9	1944	867 465	542,0
1925	1 153 600	800,0	1945	823 347	515,0
1926	1 293 000	879,4	1946	1 090 627	640,0
1927	1 507 360	1 011,0	1947	1 391 786	812,9
1928	1 387 568	917,7	1948	1 059 240	612,3
1929	1 705 746	1 111,9	1949	995 846	568,2
1930	-	-	1950	902 256	505,3
1931	-	-	1951	879 445	484,3
1932	-	-	1952	969 334	524,6
1933	-	-	1953	818 708	435,5
1934	-	-	1954	769 679	403,3
1935	1 151 416	699,5	1955	818 882	421,2
1936	915 553	551,0	1956	938 950	474,4
1937	887 133	529,0	1957	943 957	468,7
1938	919 299	543,0	1958	1 078 882	526,5
1939	957 066	561,0	1959	869 177	416,3
1940	1 191 084	613,7	1960	516 091	443,3
1941	862 970	539,0			

Źródło: W. W. Łuniejew, *Priestupnost' XX wieku. Mirowyje, regionalnyje i rossijskije tendencji*, Moskwa 1997, s. 56-57.

polityczne i przestępstwa związane z naruszaniem dyscypliny pracy oraz przestępstw żołnierzy. Dane te najczęściej opatrywane były klauzulą niejawności (np. przestępstwa polityczne) lub dotyczyły osób pozostających poza systemem statystyki powszechnej (np. przestępstwa żołnierzy). Zatem wobec tych mankamentów, zdaniem W. W. Łuniejewa, można przyjąć, że przywołane liczby „tylko w sposób przybliżony ukazują rzeczywiste tendencje kryminologiczne”⁵.

Z informacji zawartych w tabeli 1 wynika, że na podstawie liczby osób skazanych w analizowanym okresie nie można mówić o ukształtowaniu się jakiegokolwiek jednolitej tendencji. Obserwowano zatem zarówno krótkotrwałe, jak i długotrwałe wzrosty lub spadki tych liczb. A. I. Dołgowa⁶ zauważa, że związane one były z kolejnymi etapami kształtowania się państwa radzieckiego. Pierwszy etap nazwała ona „okresem powstawania gospodarki narodowej i NEP-u”. Z danych wynika, że w latach 1922–1924 liczby skazanych rosły, wykazując spadek w 1925 r. W okresie tym tendencję wzrostową wykazywały „poważne i drobne przestępstwa przeciwko jednostce”, defraudacja i inne przestępstwa przeciwko mieniu⁷. Było to związane, jak podkreślają rosyjscy kryminolodzy, z uaktywnieniem się w tym czasie przestępczej działalności właścicieli i osób za-

5 W. W. Łuniejew, *Priestupnost' XX wieku...*, s. 57-58.

6 A. I. Dołgowa, op. cit., s. 143-144.

7 Przestępstwa takie wymienia A. I. Dołgowa za: A. J. Estrin, *Razwitijsze sowietskij ugołownoj politiki*, Moskwa 1933, s. 227.

rzządzających sklepami oraz restauracjami, polegającej na dokonywaniu wielu nadużyć, np. oszukiwaniu klientów, skupowaniu kradzionych towarów⁸.

Kolejny etap A. I. Dołgowa nazywa etapem „walki o socjalistyczną industrializację kraju”. Przypadł on na lata 1926–1929. W jej ocenie charakteryzował go wzrost przestępstw zarejestrowanych, a skazani najczęściej odbywali kary za przestępstwa urzędnicze, przeciwko mieniu i kontrrewolucyjne⁹. Można uznać, że były to wówczas, z punktu widzenia tworzącego się ustroju, najpoważniejsze i najgroźniejsze przestępstwa wobec państwa. Odpowiedzialność za nie przewidywały kolejno kodeksy karne z 1922 i z 1926 r.

Jak twierdzi J. I. Gilinskij, w ciągu pierwszych niespełna 10 lat władzy radzieckiej liczba skazanych zbliżyła się do 10 mln. Skazany był co 15 obywatel kraju, zatem poziom karalności był wysoki¹⁰.

Następny etap obejmował lata 1930–1940. Trudno jest go ocenić, bowiem tabela 1 nie zawiera pełnych danych z tego okresu. Dostępne dane, od 1935 r., wskazują na spadek liczby skazanych do 1937 r., co może wskazywać na poprawę sytuacji. Ale jest to błędny wniosek, gdyż lata 1930–1940 były okresem wielu represji władzy wobec narodu radzieckiego, których nie odnotowywały statystyki „normalnego” wymiaru sprawiedliwości, czyli sądy i prokuratury. Bowiem wymiar sprawiedliwości „realizowało” NKWD. Dlatego, w celu bardziej pełnego i rzetelnego ukazania problemu należało posłużyć się danymi z tego zakresu podawanymi przez innych badaczy, np. M. G. Dietkova¹¹. Wynika z nich, że „tylko” w obozach i koloniach NKWD – MSW ZSRR przebywało odpowiednio w 1930 r. – 179 000, w 1931 – 2 122 000¹², w 1932 – 268 700, w 1933 – 334 800, w 1934 – 510 307, w 1935 – 725 483, w 1936 – 839 406, w 1937 – 820 881, w 1938 – 996 367, w 1939 – 1 317 195, w 1940 – 1 996 195 skazanych. Liczby te niekoniecznie świadczyły o wysokim poziomie kryminalności ówczesnego społeczeństwa, a raczej o skali represji ówczesnej władzy wobec własnych obywateli. Jak podkreśla A. I. Dołgowa¹³, w obozach uwięziony został naród radziecki, a nie prawdziwi przestępcy, których, jej zdaniem, przebywało tam około 1%. Z kolei W. W. Łuniejew uważał, że naród radziecki zamknięty w obozach po prostu popełniał coraz mniej przestępstw¹⁴. Od połowy lat 30. władza zaczęła dążyć, w interesie państwa socjalistycznego, do umocnienia praworządności i porządku prawnego. Stąd też przeprowadzano kampanie antyalkoholowe, kampanie promujące zdrowie rodziny, a także te pochwalające dyscyplinę

8 P. A. Pak, I. G. Lichołat, S. A. Suszczienko, *Kriminologija w woprosach i otwietach*, Rostów nad Donem 2000, s. 27.

9 A. I. Dołgowa, op. cit., s. 146.

10 J. I. Gilinskij, *Osnownyje tendencji priestupnosti w Rossiji*, [w:] J. I. Gilinskij (red.), *Diewiantnost' i socialnyj kontrol' w Rossiji (XIX–XX w.): tendencji i sociologiczieskoje osmyslieniye*, Sankt Petersburg 2000, s. 141.

11 M. G. Dietkow, *Tiurmy, łagierja i kolonii w Rossiji*, Moskwa 1999, s. 229, za: A. I. Dołgowa, op. cit., s. 147.

12 Dane takie podaje A. I. Dołgowa w swej publikacji, powołując się na M. G. Dietkova. Jednakże liczba ta na tle innych wydaje się zbyt wysoka, wręcz niewiarygodna. Najprawdopodobniej jest wynikiem błędu wydawnictwa. Zatem powinno być: 1931 r. – 212 200.

13 A. I. Dołgowa, op. cit., s. 147.

14 W. W. Łuniejew, op. cit., s. 58.

pracy. Na potrzeby realizacji tych zadań stworzono sądy koleżeńskie. W ten sposób rozpoczęto w społeczeństwie radzieckim budowę nowej „proletariackiej moralności”¹⁵.

Kolejny ważny etap w przestępczości w ZSRR nastąpił wraz z rozpoczęciem w 1941 r. wielkiej wojny ojczyźnianej. Jak podkreśla W. W. Łuniejew¹⁶, tak nadzwyczajna sytuacja, jaką jest wojna, miała zdecydowany wpływ na stan przestępczości w Związku Radzieckim, zwłaszcza że kraj ten uczestniczył w niej kilka lat, a działania wojenne miały miejsce na jego terytorium. Dane dotyczące liczby skazanych w tym czasie przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Skazania w okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej.

Skazani	1941	1942	1943	1944	1945
przez sądy powszechne	862 970	837 141	771 615	867 465	823 347
przez trybunały wojskowe	272 070	763 125	816 987	639 865	444 658
na podstawie ukazów czasu wojennego	1 153 323	1 501 052	943 140	1 095 130	1 073 758
Razem	2 288 363	3 101 318	2 531 742	2 602 460	2 341 763

Źródło: W. W. Łuniejew, *Priestupnost' XX wieku...*, s. 60.

W ocenie W. W. Łuniejewa, w okresie wojny liczba przestępstw (nie podaje on liczb) zwiększyła się kilkakrotnie, a liczby skazanych 2,5 – 3 razy. Ten wzrost wynikał z faktu skazywania setek tysięcy ludzi przez trybunały wojskowe i corocznie (z wyjątkiem 1943 r.) ponad miliona na podstawie ukazów czasu wojennego (tabela 2)¹⁷. W czasie wojny uaktywniły się „elementy kontrrewolucyjne”, które przeszły na stronę niemieckiego okupanta. Rozwijały się charakterystyczne dla tego okresu takie przestępstwa jak: spekulacja, przestępstwa przeciwko mieniu, bandytyzm, a także przestępczość nieletnich¹⁸. Aczkolwiek nigdy nie dowiemy się jaki był prawdziwy poziom zjawiska w tym okresie, gdyż wojna nie sprzyjała dbałości o dokumentowanie jego stanu.

Przez kilka lat po II wojnie światowej liczby skazanych początkowo wykazywały wzrost, a następnie spadek. Jednakże w okresie tym polityka państwa wobec własnego narodu nie zmieniła się. Niszczenie przemocą wrogów ludu było odpowiedzialnością na wszelkie przejawy nieposłuszeństwa i zachowań przestępczych. Nasuwa się w tym miejscu retoryczne pytanie: Jaki charakter miały przybrać zachowania milionów radzieckich obywateli, którzy przeszli przez gułagi? Jeśli udawało im się przeżyć, to opuszczali je ze zwichniętą psychiką, okaleczeni duchowo i fizycznie, odzwyczajeni od życia na wolności, „źli na wszystkich za wszystko”. Po wyjściu na wolność przynosili więc wartości świata gułagu w normalne życie, posługiwali się nim wobec społeczeństwa¹⁹. Można

15 W. N. Kudriawcew, *Nrawy pierechodnowo obszcziestwa*, Moskwa 2002, s. 70.

16 W. W. Łuniejew, *Sostojanije, struktura i dinamika priestupnosti w SSSR i w Rossiji*, [w:] W. N. Kudriawcew, W. J. Eminow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 99.

17 W. W. Łuniejew, *Priestupnost'...*, s. 60.

18 P. A. Pak, I. G. Lichołat, S. A. Suszczienko, op. cit., s. 28.

19 J. I. Gilinskij, *Prizonizacija po-rossijski*, „Otieczestwiennyje zapiski” 2003, nr 2 (tekst otrzymany od Autora).

wysnuć wniosek, że w tych warunkach to państwo produkowało rzesze przestępców. Działo się tak, bo, zdaniem W. W. Wandyszewa²⁰, w czasach władzy radzieckiej ukształtowało się psychologiczne podejście do życia, zdrowia i czci jednostki, przejawiające się w określeniu, że w ZSRR „życie człowieka to kopiejka”. W ten sposób traktowali je zarówno funkcjonariusze organów państwowych, jak i członkowie społeczeństwa.

Na tym etapie należy też wspomnieć, że w latach reżimu stalinowskiego nie chciano widzieć problemu patologii społecznych, które wykazują ścisłe powiązania z przestępczością. „Nie było” zatem wówczas ani prostytucji, ani samobójstw, ani narkomanii²¹. Zjawiska te, niestety, systematycznie wyniszczały społeczeństwo radzieckie, podnosząc poziom kryminogennych zachowań.

Od 2. połowy lat 50. przestępczość zaczęła rosnąć. W 1956 r. zarejestrowano 579 116, w 1957 – 677 260, w 1958 – 880 322 przestępstw. W okresie tym wzrost wykazywały też liczby skazanych. W 1959 r. nastąpił spadek liczby przestępstw do 614 552, ale już w 1960 r. – wzrost do 651 260²². W zakresie liczby skazanych w latach 1959–1960 odnotowano tendencję spadkową. Spowodowana ona była najprawdopodobniej wprowadzeniem w 1958 r. *Podstaw Ustawodawstwa Karnego*, przewidującego humanizację prawa karnego i zmniejszenie sfery oddziaływania prawa karnego²³, a także, zdaniem J. I. Gilinskiego²⁴, głoszoną już od XX Zjazdu KPZR w 1956 r. potrzebą reanimowania zapomnianej profilaktyki przestępstw.

W końcowych rozważaniach dotyczących przestępczości w latach 1922–1960 w ZSRR należy zwrócić uwagę na współczynniki skazań na 100 tys. ludności. Zwłaszcza w latach 20. były one bardzo wysokie, przekraczały nawet 1 000. Dopiero w 2. połowie lat 30. do końca 40. spadły do poziomu 500 – 600, a od początku lat 50. do około 400. Na przestrzeni analizowanego okresu zmniejszyły się zatem w przybliżeniu ponaddwukrotnie. Liczby te świadczą o tym, jak wielu obywateli przebywało w placówkach penitencjarnych, które stały się, z pewnością, szkołą przestępczego rzemiosła.

2. Przestępczość w ZSRR w latach 1961–1991

Od początku lat 60. zaczęto w sposób bardziej uporządkowany i pełny, z uwzględnieniem nowych wskaźników, rejestrować informacje o stanie przestępczości. Miało to związek z wprowadzaniem w życie w latach 1960–1962 nowych kodeksów karnych w poszczególnych republikach. Dane o przestępczości w tym okresie zawiera tabela 3.

20 W. W. Wandyszew, *Kryminalnoje nasilje w Rossiji*, [w:] W. N. Burlakow, W. P. Salnikow (red.), *Kriminologija XX wiek*, Sankt Petersburg 2000, s. 297.

21 J. I. Gilinskij, *Diewiantnost', socjalnyj kontrol' i političieskij režim*, [w:] J. I. Gilinskij, *Diewiantnost', priestupnost', socjalnyj kontrol'*. *Izbrannyje statii*, Sankt Petersburg 2004, s. 181-182.

22 W. W. Łuniejew, *Priestupnost'...*, s. 64.

23 Ibidem, s. 63.

24 J. I. Gilinskij, *Diewiantnost', socjalnyj kontrol' i političieskij...*, s. 182-183.

Tabela 3. Dynamika przestępczości w ZSRR w latach 1961–1991.

Rok	Przestępstwa zarejestrowane	Współczynnik przestępczości	Rok	Przestępstwa zarejestrowane	Współczynnik przestępczości
1961	877 549	406,0	1977	1 212 022	470,1
1962	881 543	401,0	1978	1 308 466	503,2
1963	795 772	356,5	1979	1 432 689	545,9
1964	758 306	335,0	1980	1 527 557	577,6
1965	751 801	327,9	1981	1 609 470	603,7
1966	888 125	383,1	1982	1 655 932	615,9
1967	871 296	371,7	1983	2 016 514	744,4
1968	941 078	397,6	1984	2 029 144	741,9
1969	969 186	405,6	1985	2 083 501	755,0
1970	1 046 336	432,9	1986	1 987 293	713,7
1971	1 057 090	433,4	1987	1 798 549	639,3
1972	1 064 976	432,5	1988	1 867 223	657,1
1973	1 049 433	422,1	1989	2 461 692	858,5
1974	1 141 108	454,9	1990	2 786 605	968,8
1975	1 197 512	472,8	1991	3 224 273	1115,3
1976	1 232 166	482,2			

Źródło: W. W. Łuniejew, *Priestupnost'...*, s. 64-65.

Analiza danych statystycznych zawartych w tabeli 3 uprawnia do stwierdzenia, że w analizowanym okresie przestępczość rozwijała się w dwóch etapach: 1961–1985 i 1986–1991. Okres lat 1961–1985 charakteryzował wzrost liczby przestępstw zarejestrowanych. Jak tłumaczą kryminolodzy rosyjscy²⁵, w okresie tym przestępczość znajdowała się pod wpływem poszukiwań nowej formy rozwoju ustroju socjalistycznego. Totalitarna kontrola stopniowo słabła i przestępczość zaczęła rosnąć. Było wiele czynników, które w świetle danych statystycznych tworzyły taki obraz przestępczości. Po pierwsze, w państwie radzieckim następował w sposób systematyczny upadek systemu wartości, popełniano zatem coraz więcej coraz poważniejszych przestępstw. Po drugie, podniesiono wymagania co do rzetelności i pełności przy rejestracji przestępstw (np. w 1983 r.). Podkreślano również, że rosnące liczby przestępstw są wynikiem wysokich wskaźników wykrywalności. Podawano, że w 1. połowie lat 80. wynosiły one średnio 90-95%. J. I. Gilinskij²⁶ podważa ich wiarygodność, przypominając, że w krajach europejskich w tym czasie kształtowały się one na poziomie około 40-46%. W analizowanym okresie spadek odnotowano w latach 1963–1965, czyli w czasie tzw. odwilży chruszczowowskiej, a także w latach 1967, 1973, 1974 i 1977.

Obserwowany wzrost przestępczości wymusił podjęcie przez Komitet Centralny KPZR i Radę Ministrów ZSRR odpowiednich kroków w celu zmiany sytuacji. W związku z tym przyjęto w 1966 r. postanowienie „o sposobach zwiększenia walki z przestępczością”, które zapowiadały zmiany prawa karnego i wprowadzenie ich też do polityki karnej. W roku tym odnotowano wzrost przestępczości o około 18%. Od tego

25 W. N. Burlakow, N. M. Kropacziow (red.), *Kriminologija*, Sankt Petersburg 2002, s. 55.

26 J. I. Gilinskij, *Priestupnost'*, [w:] J. I. Gilinskij (red.), *Globalizacja i dewiantność*, Sankt Petersburg 2006, s. 56.

momentu przestępczość zaczęła intensywnie rosnąć. W związku z tym Komitet Centralny KPZR przyjął 15 jawnych i tajnych postanowień ukierunkowanych na podniesienie skuteczności zwalczania przestępczości, również poprzez systematyczne wprowadzanie wielu zmian w prawie karnym. Jednakże sytuacja nie tylko nie poprawiła się, a wręcz pogorszyła²⁷.

Oprócz zmian ilościowych w przestępczości następowały zmiany jakościowe. Reformy chruszczowowskie i liberalizacja polityki karnej wyzwoliły nową aktywność w świecie przestępczym. Istniejący już przestępcy zawodowi tworzyli struktury „szarej” (nielegalnej) gospodarki, zaczęli zrastać się ze skorumpowanymi urzędnikami, którzy stanowili podstawę przestępczości zorganizowanej²⁸. Na szeroką skalę rozwijała się korupcja. Jak twierdzi A. W. Gyske, wśród aparatu urzędniczego trudno było ją zwalczyć, gdyż walkę z nią prowadzili przedstawiciele tego aparatu²⁹.

Kolejny etap trwał od okresu pierestrojki do upadku ZSRR. Nie ulega wątpliwości, że pierestrojka przyniosła wiele pozytywnych następstw, takich w szczególności, jak: wolne wybory, wolność słowa, ustanowienie własności prywatnej, wprowadzenie prywatnej przedsiębiorczości, możliwość wyjazdów za granicę. Jednakże nie przyniosła ona efektywnego, widocznego, długotrwałego spadku przestępczości³⁰. Wprawdzie na początku pierestrojki (1986–1987) odnotowano spadek przestępstw, ale na krótko. Przyczyniła się do niego m.in. kampania antyalkoholowa wprowadzona przez M. Gorbaczowa, w wyniku której początkowo spadły liczby przestępstw związanych z alkoholizmem, głównie z użyciem przemocy i przeciwko mieniu, zmniejszyła się też liczba rozwodów i samobójstw³¹. W kształtowaniu takiej sytuacji, jak podkreślają kryminolodzy³², pewną rolę odegrała też euforia związana z demokratyzacją życia społeczno-politycznego w kraju. Jednak od 1988 r. nastąpił ponowny wzrost liczby przestępstw. Fakt ten tłumaczono coraz większą wykrywalnością i bardziej rzetelnym prowadzeniem statystyk.

Pod koniec ZSRR, państwo to posiadało już wiele tradycji przestępczych: rozwijała się „szara” gospodarka, korupcja, sprawnie zarządzany przez urzędników wysokiego szczebla system administracyjno-ekonomiczny³³ oraz funkcjonowały struktury przestępcze, których członkowie prowadzili wiele rodzajów działalności przestępczej ukształtowanych przez socjalizm³⁴. Wraz z upadkiem ZSRR rozpoczął się nowy okres w przestępczości krajów powstałych po jego rozpadzie. Przestępczość i procesy leżące u jej podłoża zaczęły wymykać się spod kontroli władz tych państw.

27 W. W. Łuniejew, *Priestupnost'...*, s. 63-64.

28 A. W. Gyske, *Sowriemiennaja rossijskaja priestupnost' i problemy bezopasnosti obszczestwa. Politiczeskij analiz*, Moskwa 2000, s. 88.

29 Ibidem, s. 138.

30 J. I. Gilinskij, *Diewiantnost', socjalnyj kontrol' i politiczeskij...*, s. 184.

31 W. W. Łuniejew, *Nauka kriminalnowo cikla i kriminologiczieskije realiti*, „Kriminologiczieskij Żurnal Bajkalskowo Gosudarstwiennowo Uniwersiteta Ekonomiki i Prawa” 2007, nr 2, s. 17.

32 W. N. Burłakow, N. M. Kropacziow (red.), op. cit., s. 55.

33 G. G. Szichancow, *Kriminologija*, Moskwa 2001, s. 141-142.

34 W. Ustinow, *Pricziny kaciestwiennych izmienenij priestupnosti w sowriemiennoj Rossiji*, „Ugołownoje Prawo” 1999, nr 4, s. 104.

Ocena stanu przestępczości w ZSRR na podstawie przytoczonych w tekście analiz nie jest prosta. Dostępne dane statystyczne, ze wspomnianych powodów, wcale jej nie ułatwiają. Bowiem, jak twierdzi W. W. Łuniejew³⁵, statystyka tworzona była przez resorty i na ich potrzeby, a nie na potrzeby państwa czy społeczeństwa. Trudno jest więc poznać pełny obraz i ocenić poziom przestępczości w Związku Radzieckim, gdyż stosowano wówczas zbyt mało jednolitych mierników do jej pomiaru. A istniejące wątpliwości co do wiarygodności i zupełności danych nie uprawniają do formułowania kategoriycznych wniosków.

Podsumowując dotychczasowe rozważania należy odnieść się do postawionej tezy, że „przestępczość w ZSRR pozostawała pod kontrolą państwa”. Otóż, trzeba uznać, że z pewnością państwo kontrolowało ją poprzez statystykę, prawo i politykę karną. Uściślając, władza poprzez manipulowanie statystykami i bałagan w systemie pomiaru przestępczości oraz ukrywanie danych przed społeczeństwem faktycznie kontrolowała..., ale informacje o przestępczości, a nie jej rzeczywisty poziom. Kontrolowała dostęp do wiedzy o jej stanie i na własny użytek „lakierowała” jej obraz, w myśl zasady – „przy dobrej władzy – niska przestępczość”.

Nie ulega wątpliwości, że państwo kontrolowało stan przestępczości poprzez prawo. Wprowadzanie kolejnych kodeksów karnych w 1922, 1926 i 1960 r. oraz „uzupełniających” je wielu aktów prawnych rozszerzało najczęściej zakres kryminalizacji, zaostrzało wymiar kary za szereg przestępstw. W ten sposób szybciej i łatwiej w trudnych socjalno-bytowych warunkach życia obywatele wpadali w sidła przestępczości i wymiaru sprawiedliwości.

Przestępczość podlegała też kontroli przez politykę karną, dodajmy, surową politykę, prowadzoną zarówno przez wymiar sprawiedliwości, jak i uprawianą przez inne organy wieloletniego reżimu. Liczby skazanych świadczą same za siebie. Ze względu na ograniczone ramy opracowania nie poddano tu analizie w szczególności wysokości kar pozbawienia wolności orzekanych w wyrokach i częstotliwości stosowania kary śmierci, bo dopiero to one pokazałyby surową reakcję państwa na przestępstwa obywateli.

Powyższe rozważania utwierdziły też w przekonaniu, że zarówno pozytywne przeobrażenia („odwilż”, pierestrojka), jak i negatywne oddziaływanie przez władzę na społeczeństwo (represje) oraz ważne wydarzenia historyczne (II wojna światowa) miały wpływ na poziom przestępczości. Zmiany w jej obrazie były zatem reakcją na ewolucję procesów politycznych, społecznych, gospodarczych, przemiany w zakresie prawa, polityki karnej i funkcjonowania organów ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości. Można powiedzieć, że im władza była słabsza, tym przestępczość osiągała wyższy poziom.

Ponadto, samo państwo radzieckie przyczyniło się w pewnym stopniu do rozwoju przestępczości. Mam na myśli przestępczość polityczną i korupcyjną. To władza ustawodawcza ustanawiała nowe przestępstwa kontrrewolucyjne, szukała wrogów ludu i państwa radzieckiego, których później na podstawie takiego prawa władza sądownicza skazywała. Ponadto, to urzędnicy państwowi różnych szczebli przyczynili się do roz-

35 W. W. Łuniejew, *Sostojanie...*, s. 99.

kwitu na ogromną skalę łapownictwa w państwie radzieckim. Wprawdzie proceder ten rozwijał się od czasów carskich, ale w socjalizmie osiągnął niebywałe rozmiary. Dlatego też, mówiąc o poziomie przestępczości w ZSRR, nie należy zapominać w tym kontekście o wpływie i roli władzy oraz jej przedstawicieli powiązanych niejednokrotnie ze światem przestępczym. Przykładem może być udział urzędników aparatu państwowego w rozwijającej się od lat 60. przestępczości zorganizowanej.

Rozważania pokazały, że przestępczość w ZSRR była zjawiskiem niezwykle złożonym, a jej ocena wymaga jeszcze wielu badań materiałów źródłowych. Stąd też niniejsze opracowanie stanowi tylko przyczynek do pogłębionych badań nad przemianami świata przestępczego w państwie radzieckim.